

A fasori gimnázium újraindítása kétségkívül a nyolcvanas évek egyik legfontosabb egyházpolitikai eseménye volt. Az alábbi tanulmány szerzője megkísérli a döntési folyamat föltárását, s ezzel olyan munkát végez, amely az utókor iskola- és egyháztörténetírása számára egyáltalán nem közömbös. Más kérdés, hogy az eredmény – bizonyos értelemben – szerénynek mondható: a felhasznált levéltári anyag részleteiben lehet ugyan érdekes, de homályban hagyja az érdemi döntést. Szóbeli közlésre és közvetett bizonyításra kell hagyatkoznunk. Azonban olyannak látom az írást, amely éppen ebben a mivoltában érdemes a közlésre: mert így jellemző.

A tanulmány egészében ugyan nem polemikus, de vannak benne olyan részek, amelyek talán vitát szülnek. A helyzetelemzések – nyilvánvalóan – a szerző véleményét tükrözik, de önmagukban is dokumentumértékűek: így látta egy kerületi – később országos – felügyelő.

FRENKL RÓBERT

A Fasor újraindítása

(1952. június 30. – 1988. február 9.)

Az állam és az evangélikus egyház között létrejött – 1948 december – egyezmény alapján az egyháznak joga lett volna két középiskolát – Budapest, Deák-tér és Budapesti Evangélikus Gimnázium, Fasor – működtetni. 1952-ben azonban ezt a két gimnáziumot is államosították. Harminchét éven keresztül a Magyar Evangélikus Egyház, mely egykor az ország legjelentősebb iskolafenntartója volt, nem működtethetett közoktatási intézményt.

1989. szeptember 2-án volt harminchét év után az első ünnepélyes tanévnyitó az újraindított fasori gimnáziumban. Az esemény a rendszerváltozás folyamatának a része lett, hiszen az egyházi ingatlanok, közte az iskolák visszaadását, visszaállítását szabályozó törvény majd csak 1991-ben, a demokratikus parlamenti periódusban születik meg. A Fasor újraindításának politikai jelentőségét hangsúlyozta, hogy Glatz Ferenc művelődési miniszter a fasori ünnepség keretében nyitotta meg az 1989/90-es tanévet.

Máig sem tisztázott, milyen körülmények között vesztette el iskoláit 1952-ben az evangélikus egyház. A legenda szerint Dezséry László püspök ajánlotta fel az iskolákat az államnak. Hasonlóan már legendás történetek szólnak arról, hogyan került vissza a Fasor az egyházhoz. A legelterjedtebb változat szerint a fasori öreg diákok tanáraikkal az élen visszaküzdötték az iskolát. Mind a két legendában van reális elem. 1952-ben a püspök volt az esemény középpontjában, míg a nyolcvanas években a fasori öreg diákok aktivitása, ma úgy mondanánk, jelentős *public relation* tevékenysége járult hozzá az iskolai visszakerüléséhez.

A lényeg, a politika oldaláról, természetesen az állam és az egyház magatartása. A tények elemzése arra mutat, hogy 1952-ben az egyház nem mondott le iskoláiról és 1987-1988-ban nem kérte vissza azokat. Állami, politikai erőszak kifejezője volt

1952-ben a döntés, amely az egyezmény ellenére megfosztotta maradék iskoláitól az egyházat; és állami, politikai döntés született 1988 januárjában arról, hogy az evangélikus egyház újraindíthatja a Fasort. Természetesen az utóbbi döntésben is volt jelentős egyházi közreműködés, magam is eszközként szerepeltem, ezért is tartom lényegesnek az események lehetséges feltárását. Mind az iskolák elvételének technikája, mind a visszaadás sajátos jellemzi a diktatúra működési mechanizmusát.

1952-ben osztályunk, az akkori IV/b volt az utolsó érettségiző osztály. Június utolsó napjait írtuk. Az előző két hónapban többször változott a helyzet. A ballagáskor és az írásbeli érettségi napjaiban még reménykedtünk, – ezt tükrözi ballagáskor mondott beszédem is –⁴, de mire a mi szóbelinkre került a sor, már véglegessé vált a döntés.

Megszületett az indoklás: az egyház, nem lévén anyagi ereje az iskolák fenntartásához, lemond róluk. Valóban nem volt anyagi erő, hiszen ekkorra már megfosztották vagyonától az egyházat, de még többről volt szó. A tantestület zárt ülésén, ahol a püspök, Dezséry László beszámolt a helyzetről, azt mondta, ha a hívekhez fordulhatnának, lenne talán pénz, de hát azt nem tehetik. És akkor már a külföldi hívek eszébe sem juthattak. De itthon sem lett volna elképzelhető egy adakozási kampány a Fasor megmentéséért 1952-ben, a diktatúra talán legsötétebb évében.

Hogy mennyire esetlegesek voltak sok esetben a diktatúra döntései, nem volt mögöttük stratégia, mutatja, hogy több mint egy évig nem dőlt el, mi lesz a fasori épület sorsa. A gimnázium megszűnte után már csak a Sopronból felköltöztetett Evangélikus Teológiai Akadémia működött egyházi intézményként a mindig egyházi tulajdonban volt és maradt épületben. 1953. október 6-án született meg a Jegyzőkönyv (MM irattár 199/16/53), mely rögzítette az Evangélikus Teológiai Akadémia és a Pedagógus Továbbképző Intézet cseréjét.¹

A tizennyolc részletkérdést tartalmazó megállapodás pontjainak többsége technikai jellegű volt, két olyan tétel is bekerült azonban, melyek évtizedek után nagy jelentőséggel bírtak.

„– A Gorkij fasor 17. sz. épület a pesti Evangélikus Egyházközösség tulajdonában marad és a Pedagógus Továbbképző Intézet veszi használatba, érte bért nem fizet.

– A pesti Evangélikus Egyházközösség műszaki leltár mellett adja át használatra az épületet és műszaki leltár mellett ugyanilyen állapotban kapja vissza, a használat megszűnte után.”

Pikantéria, hogy később az Evangélikus Teológiai akadémiát a Lendvay utcából is kitették, és éppen az Állami Egyházügyi Hivatal költözött az épületbe. További jellemző adalék, hogy a jegyzőkönyvben következetesen kis *p* betűvel írták a tulajdonnevet. Helyesen Pesti Evangélikus Egyházközösség.

Érettségink után osztályfőnökünk, dr. Lévius Ernő magához hívott és a következőket mondta: „A ti felelősségetek, mint utolsó érettségiző osztályé a legnagyobb. Nektek kell nemcsak megőrizni szívetekben az iskolát, hanem ha egyszer újra lehetőség nyílik a folytatásra, élni ezzel, biztosítva a folyamatosságot, átadva a stafétabotot a következő nemzedéknek. A ti felelősségetek, megbízatásotok, hogy legyen egyszer újra Fasor...”

Bár természetesen a korábban érettségizett öreg diákok mindvégig, különösen az 1984-es legális szerveződést – Fasori Öreg Diákok Baráti Köre a VII. ker. Népfőnt égisze alatt – követően készen álltak tenni az iskoláért, a mi évente találkozónk nemzedékünk jelentette a folyamatosságot. Így lehetett az 1999. szeptember 2-i évnemzedékünk emlékeztető mozzanata, amikor jelentettem osztályfőnökömnek, hogy a megbízást teljesítettük.

De mi is történt valójában? Hogyan, hol, miért és mikor született meg a politikai döntés arról, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház újraindíthatja a Fasort? A tárgyban legtöbbször publikáló és mint az újraindítás motorja, az iskolát ténylegesen újjászervező igazgató, Gyapay Gábor óvatosan megkerüli a kérdést, illetve maga is kissé hozzájárul a legendákhoz. A Keresztény Igazság című periodika két számában foglalja össze az újraindítás történetét.²

Az ismertetés elsősorban azt mutatja be, hogyan igyekeztek az iskola korábbi, itthon és külföldön élő diákjai elősegíteni az iskola újraindítását. Ebből a nézőpontból írja meg a történetet, különösebben nem is értékelve az 1984-1988-as időszak idevonatkozó eseményeit.

Téves állítás, hogy Káldy püspöknek lett volna szándéka az iskola újraindítására, legfeljebb, mint a későbbiekben Nagy Gyula, az épület ügyét kívánta rendezni, azért is, hogy a téma lekerülhessen a napirendről.

1984-ben annyiban volt szerepe az egyháznak, hogy a Fasori Lelkészi Hivatal fogadta be június 5-én a Fasori Öreg Diákok Baráti Köre felejthetetlen hangulatú alakuló ülését. Gyülekezve egymásnak suttogták az érkezők: az iskoláról egy szót sem. Értsd, nem szabad visszakövetelni. Ezek után az egymást követő felszólalók, többségük könnyezve, kérte, sírta, könyörögte az iskola újraindítását. Ettől kezdve a sajtóban időről-időre előkerült a Fasor ügye.

Másutt arról ír Gyapay Gábor³, hogy lényegében az egyház és a művelődési tárca között zajlottak tárgyalások, melyek 1988. szeptember 5-én vezettek eredményre. Azt is sugallja, hogy az MM mindig kész lett volna az iskolát visszaadni, csak az ÁEH nem akarta ezt. Ennél árnyaltabb volt a gond, szorosabb az együttműködés a főhatóságok között, ha nyilvánvaló is, hogy az érdemi döntés, illetve döntés-előkészítés az ÁEH kompetenciája volt.

Mint látni fogjuk, az egyház és a tárca közötti tárgyalások a politikai döntést követően 1988. február 19-én kezdődtek meg, amikor már realizálódott, hogy az egyház újra indíthatja az iskolát. Szeptember 15-én az újraindítás menetrendjét, az OPI kiköltözését rögzítettük. Nem lebecsülve Gyapay és az itthon és külföldön élő egykori diákoknak az iskola visszaszerzéséért folytatott tevékenységét, azt kell mondjuk, hogy az ő szerepük elsősorban a pozitív döntést követően, az iskola valóságos újjászervezésében volt nélkülözhetetlen.

Az 1988. február 19-ét követő tárgyalások már kifejezetten a fasori épület visszaadásával összefüggő technikai-műszaki-pénzügyi kérdésekről szóltak. Ekkor is tapasztalhattuk a rendszer működési mechanizmusát, de szokatlan módon a mi oldalunkon. Ahogy 1987 végéig minden törekvésünket különböző technikákkal elhárították, addig a mi számunkra kedvező döntést követően az ÁEH, az MM és az OPI utóvédharcai, addig bevált ötletei bizonyultak hatástalannak, a politika a mi oldalunkra állt. El kell ismernem, jó érzés volt így tárgyalni, hogy tudjuk, mi vagyunk birtokon belül. Ez is magyarázza, menti a diktatúra alatti értelmiségi illúziókat a rendszer megjobbításáról. Ha olykor sikerült egy-egy jó ügynek megnyerni a nagypolitikát, akkor a diktatúra hatékonysága a jó ügyet szolgálta.

Aki veszi a fáradságot, és meghallgatja, elolvassa 1988-ból és különösen 1989-ből a korabeli nyilatkozatokat, rögtön látja, hogy hiányzik az események láncolatából éppen a legfontosabb kérdésre a válasz, mikor, hol és miért döntöttek a Fasor újraindítása mellett. Marad a régi tanárok és öreg diákok ügyszeretete, lelkesedése, ami természetesen realitás. De az iskolát az egyháztól vették el, csak az egyház kérhete vissza. Az egyházat kellett lépéskényszerbe hozni, miután az egyházvezetésnek, feltehetőleg az ÁEH-val való konzultációk által megerősítve, ilyen szándéka nem volt. 1984-1985-ben, a Diakónia szerkesztőbizottsági ülésein többször szóba került a Fasor ügye, elsősorban Jánosy István és id. Fasang Árpád vetették föl, ha volt valamilyen kapcsolópont. Káldy Zoltán püspök kifejezetten érzékeny volt, a szó rossz

értelmében, az ügyel kapcsolatban. Valószínűleg azért, mert egyrészt Fekete Zoltán országos felügyelő, aki fasori diák és fasori tanár is volt, többször rákérdezett nála arra, nem volna-e lehetséges a Fasor visszakérése; másrészt azok a vezető értelmiségiek, akiket az öreg diákok mozgósítottak, általában a művelődési minisztert és a püspököt kérdezték meg arról, lehet-e valamit tenni. Így először Petri Gábor, a Szegedi Orvostudományi Egyetem rektora, aki akkor az Elnöki Tanácsnak is tagja volt, ő lett a Fasori Öreg diákok Baráti Kör első elnöke, – majd Cselótei László professzor, országgyűlési képviselő, a második elnök exponálta magát az ügyben. Rajtuk kívül még Szentágothai János, az MTA elnöke, szintén az Elnöki Tanács tagja volt a Fasor-ügy szőnyegen tartója a nyolcvanas évek derekán. Őt még Pécsről fűzte személyes kapcsolat Káldyhoz.

1985 decemberében, közvetlenül Káldy Zoltán végzetes betegségéhez vezető genfi útja előtt került sor egy Diakónia szerkesztőbizottsági ülésre, ahol ismét téma volt a Fasor. Káldy minden korábbinál hevesebben reagált. Nem az érdemi kérdést, az elvi lehetőséget, az egyház, illetve az állam álláspontját elemezte, hanem gyorsan az anyagiakra helyezte a hangsúlyt. Azt magyarázta, ha az egyház képes lenne is fenntartani egy iskolát, mint ahogy nem képes, akkor sem lehetne előteremteni azokat a százmilliókat, amelyek kellenének az OPI új helyre költöztetéséhez. Saját hosszú, érzelmekkel, indulatokkal teljes magyarázata után nem engedett több hozzászólást, elvágta a további vitát. Ebből is tudhatták az őt jól ismerők, hogy olyan ügyről van szó, amelyben merev az ÁEH álláspontja és a püspök azáltal lovalja magát dühbe, hogy miért terhelik őt még ezzel is tájékozatlan emberek.

1985 decemberében tehát még ez volt a helyzet. 1988 januárjában kéretett Nagy Gyula, ekkor már – 1987 tavaszától, Káldy Zoltán halálától – hivatalosan is az egyház vezető püspöke. „Képzeld Róbert – mondta a rá jellemző finom mosollyal –, lehet, hogy a történelem érdemtelenül nekem tulajdonítja majd a Fasor visszaszerzését, pedig te tudod, hogy én nem voltam harcosa ennek az ügynek. Az ÁEH-ban közték, hogy megszületett a politikai döntés, visszacapjuk az iskolát. Rövidesen megindulnak Kópeczi Béla miniszterrel az egyeztető tárgyalások.”

Aki tehát választ kíván kapni a kérdésre, miért kapta vissza híres iskoláját az evangélikus egyház, annak 1986/87-ben kell keresnie a feleletet. Az evangélikus egyházban színre lépett Testvéri Szó mozgalom egyik legkiemelkedőbb, maradandó sikere volt az iskola újraindítása. Egyben indikátora volt a társadalmi-egyházi változásoknak. Önálló egyházpolitikai tanulmányt igényel, hogy mindmáig miért nem vált evidenciává ez a tény sem az iskolatörténetben, sem az egyházban. A Hittelben és a Credoban megjelent írásaimra^{5, 6} és ifj. Fasang Árpád összeállítására⁷ hivatkozom a Testvéri Szó történetével kapcsolatban.

1985 őszén kezdtünk lutheránus értelmiségiek – lelkészek és nem lelkészek – beszélgetéseket az egyház állapotáról, a teendőkről. Káldy Zoltán betegsége megtorpanást idézett elő, mert értelemszerűen a vele való diskuszióra készültünk. Később meg is kaptuk a vádat, hogy a püspök betegségét használtuk ki, annak ellenére, hogy ismert volt a korábbi kezdet. Végül 1986. március 17-én lett elfogadva a Testvéri Szó nevet kapott irat szövege. A csoport, melynek 10 lelkész és 9 nem lelkész tagja írta alá az iratot, Rózse István lelkészt és engem bízott meg, hogy az egyetlen aláírt példányt átadjuk Nagy Gyula püspöknek. Erre végül április 9-én került sor. Az egyetlen aláírt példány úgy lett megoldva, hogy mi a püspök előtt írtuk alá az iratot.

A tömör, mindössze kilencvennyolc sorból álló irat öt fejezetre oszlik. A harmadik összegzi a közegyházi teendőket. „3. Egyházunk jelene és jövője szempontjából rendkívül fontosnak tartjuk ... – egyházunk jogának újbóli realizálását, hogy más felekezetekhez hasonlóan legyen saját középiskolája”. (Ez volt a 3. pont utolsó, hetedik bajuszának szövege.)

Bár sommásan annyi mondható, hogy a Testvéri Szó hivatalos fogadtatása 1986 tavaszán és nyarán elutasító volt, május 23-án a püspök közös bizottság felállítását javasolta négy-négy fővel az Országos Egyház, illetve a Testvéri Szó csoport részéről a kérdések tanulmányozására. A nyolc fős bizottság, melynek tagja voltam, az év folyamán három ülést tartott. Az első ülésen (június 23.) meghatározott témák közé sikerült felvetetni az iskola-ügyet. Innentől kezdve már nem az öreg diákok vágya, hanem egyre jelentősebb – külhoni vonatkozásokkal is bíró – belpolitikai kérdés a Fasor ügye.

A korra jellemző, hogy bár külföldön több tájékoztatás jelent meg a Testvéri Szóról, a hazai sajtó hallgatott róla, sajátos módon viszont az egyházi lapokban egyre több olyan írás jelent meg, amelyek mutatták az irat hatását, többnyire a Testvéri Szó említése nélkül, vitakoztak vele.

A nyolcas bizottság végül 1986. november 11-én adott ki egy közös nyilatkozatot, amit a bizottság hét tagja aláírt. A szöveg a Teológiai Akadémia fejlesztésének összefüggésében ír a Fasorról: „Szükségesnek tartjuk az evangélikus gimnázium esetleges felállításának tervét ezzel egyeztetni, és kérjük a realitások felmérése alapján a mielőbbi döntést és erről egyházunk közvéleményének tájékoztatását.” – A nyolcas bizottság üléseit Pröhle Károly teológiai és tanulmányi főigazgató vezette, aki szemlátomást opponálta az iskola-kérdést, mint ami az államra tartozik (!), de nagy nehezen, a Teológiai Akadémia összefüggésében, hajlandó volt a kompromisszumra.

Az akkori egyházi törvények szerint három évente tartottak közgyűlést. 1986. november 20-án került sor erre.

Nagy Gyula beszámolójában először kapott hivatalos egyházi nyilvánosságot a Testvéri Szó. Az Evangélikus Élet két száma – december 14., december 21. – közölte az expozét, a másodikban szerepelt a Testvéri Szó. Ebből idézem: „Követeli az egyházi életnek és az előjárók megválasztásának gyökeres átszervezését és más reformokat, köztük a volt Fasori gimnázium visszaállítását.”

A közgyűlés elé került Zászkaliczky Péter, akkor bakonycsernyei lelkész, a Testvéri Szó egyik aláírójának hivatalos javaslata, amit az Északi Egyházkerület közgyűlésén keresztül tett – 1986 október – a Fasor újraindítására.⁸

Nagy Gyula kézhez vette három volt fasori diák – Gyapay Gábor, Paulik Pál és Vitális György – levelét, melyben 1986. november 14-i dátummal kérték, hogy a közgyűlés tűzze napirendre a Fasor újjászervezésének az ügyét.⁹

Végül a közgyűlés határozatai közé – 8. pont – bekerült a következő: „A közgyűlés az országos egyházi felügyelő vezetésével szakértő bizottságot küld ki a Fasori gimnázium visszaállítása, illetve egy új evangélikus gimnázium és kollégium felépítése reális lehetőségeinek felelős megvizsgálására a püspöki jelentésben felsorolt kérdésekben. A bizottság tagjai: Gyapay Gábor volt fasori gimnáziumi tanár, Kotsis Iván építészmérnök, Luthár Jenő országos egyházi jogtanácsos, Szemerei Zoltán országos pénztári osztályvezető, Szirmai Zoltán budapest-fasori esperes. A bizottság részletes jelentést és javaslatot terjeszt a legközelebbi országos egyházi közgyűlés elé.”

Az egyházvezetés időnyerő stratégiáját – három év múlva volt esedékes a következő közgyűlés és a bizottság jelentése – egyértelművé tette Pröhle Károly írása: *Evangélikus Gimnázium?* – az Evangélikus Élet 1986. december 28-i számában. A színvonalas elemzés bevezetőjében írja: „Az utóbbi időben itthon és külföldön élő volt fasori diákok, legutóbb pedig magas rangú, felelős közéleti személyiségek nyilatkozatai nyomán felerősödtek az evangélikus gimnázium felállítását sürgető hangok...” – És a cikk záró konklúziója:

„Mindent egybevetve csak helyeselhetjük egyházi vezetőségünknek azt az elhatározását, hogy a döntés előkészítését olyan munkacsoportra kívánja bízni, amely egyházunk széles köreinek bizalmát bírja, összetételénél és szakértelménél fogva sokoldalúan tudja megközelíteni a gimnázium felállításának kérdését és számíthat arra, hogy akár pozitív, akár negatív döntésére vonatkozó javaslatát egyházunk közvéleménye megnyugvással tudja elfogadni. De szeretném hozzátenni: mindenestre hagyjuk nyitva az utat a jövő felé, hogy ha most nem, egyszer talán mégis lehet gimnáziumunk.”

Az Evangélikus Élet 1987. január 18-i számában jelent meg ezek után – *Egyházunk Belső Megújulásáért* címen – az 1986. november 11-én aláírt közös nyilatkozat. Áprilistól decemberig, illetve januárig tartott tehát az időszak, amíg a Testvéri Szó hivatalos nyilvánosságot kaphatott. Ez azonban igencsak korlátozott volt. A nyilatkozattal együtt Pröhle Károllyal közölt interjút az Evangélikus Élet. A másik oldal továbbra sem kapott szót, nem kerülhetett közlésre a Testvéri Szó irat sem.

A Fasor-ügy betört a világi sajtóba is. 1986. november 30-án, vasárnap reggel 9 órakor a Kossuth Rádió egyórás műsort sugárzott „*Egy gimnázium, amely már csak a szívekben él*” címen. A műsort Sükösd Mihály, ugyancsak egykori fasori diák, hangozta be. A Rádió újságban (47/1986): *A Fasori Evangélikus Gimnázium*. A műsorban Balogh János akadémikus felvetette az iskola újraindításának a lehetőségét. – A Magyar Nemzet 1986. december 2-i számában méltatta a műsort.

Az 1986/87-es forduló mozgásaihoz tartozik meg a Pesti Evangélikus Egyház Deák-téri Gyülekezete Presbitériumának 1987. január 12-i határozata és ennek nyomán az Országos Egyházi Elnökséghez írt levele a Fasor újraindítása érdekében. (1987. február 9., aláírások: Hafenscher Károly lelkész, Szirmai Tibor felügyelő). A gyülekezet másodfelügyelője voltam ekkor, a határozat nyilvánvaló célja volt nem hagyni elaludni az ügyet a közgyűlési határozattal, illetve a bizottsággal.¹⁰

Nagy Gyula február 27-én kelt levelében¹⁰ válaszol a Deák-térnek. Időközben már sor került – február 20-án – az Evangélikus Gimnázium Bizottság Ülésére. Így tehát a püspök könnyen hártja el a Deák-téri konkrét javaslatokat és jellemző módon zárja levelét:

„A végső határozatot ebben a kérdésben nem az egyházi vezetőség, hanem az országos közgyűlés mondja majd ki, a Bizottság végleges jelentése és javaslatai alapján.”

A képlet egyszerű. A téma három évre el lett napolva, legalábbis egyházi oldalról. Egyébként a bizottság megerősítette a gimnázium felállításának a szükségességét és vállalta a szakértői előkészítést. A bizottság következő ülésére azonban csak egy évvel később, a politikai döntés után, 1988. február 23-án került sor.¹¹

Ennyi mondható el az egyházi folyamatról. Nagy Gyula halogató taktikája azért is lehetett egyházon belül sikeres, mert a lelkészi kar többsége, ha nem is volt a Fasor újraindítása ellen, de nem is támogatta azt, és aggályai elsősorban anyagi természetűek voltak. Utólag tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy a fenntartások nem voltak alaptalanok. A lelkészek és az ÁEH ismerték legjobban az egyházat, érzékelték a diktatúra pusztítását, azt, hogy az egyház lényegében az állami segítségből és külföldi adományokból él. A híveket elszoktatták az érdemi áldozatvállalástól, jószerivel meg is szűnt az a polgári réteg, amelyik korábban az egyházi célokért adakozott. Egy iskola költségvetése meghaladhatta volna az egész akkori egyházi költségvetést. Nemcsak a helyreállítás, az újraindítás fedezetét sem látták, a működési, fenntartási költségek forrását is megkérdőjelezték. Talán csak a Zászkaliczy-fivérek és Hafenscher Károly voltak egyértelműen a Fasor mellett. Volt tehát a kérdőjelnek is igazsága. A Testvéri Szó mozgalom lelkészei attól is tartottak, hogy a Fasor elvonja a figyelmet más, fontos egyházi ügyektől, így a diakóniai teológia kritikájától, a szervezeti megújulás szükségességétől. Ez magyarázza, hogy a mozgalom

leginkább markáns lelkész egyéniségeinek – Dóka Zoltán, Ittész Gábor – akkori, külföldön is megjelent megnyilatkozásaiban nem szerepel a Fasor. Ugyanakkor a Testvéri Szó megfogalmazásakor végül mindenki elfogadta, hogy kerüljön be az iskola igénye. De így válik érthetővé, hogy az 1986. év végi mozgást követően nincs további érdemi egyházi történet. Lényegében a nem lelkészek tartották szőnyegen a kérdést az egyházban. Amikor 1987 nyarán Genfben Harmati Bélánál jártam, – ekkor már meg voltunk választva a Déli Egyházkerületbe, mint püspök és felügyelő, – ő is óvatos volt Fasor-ügyben, családja, – felesége, két fia – annál lelkesebb. – Budahegyvidéken fórumbeszélgetésen vettem részt, ahol Danhauser László lelkész, aki igazán pozitív egyénisége volt az egyháznak, fejezte ki fenntartásait a Fasor újraindításával kapcsolatban. Elgondolkodtatott és a későbbi egyházi iskolapolitikában segített, hogy Dóka Zoltán, Danhauser László és Harmati Béla lényegében egyformán közelítettek meg egy kérdést. Nem is szólva Nagy Gyuláról és Próhle Károlyról.

Annál lényegesebb fejlemény volt, hogy hazatérte után Harmati Béla hamar felismerte a Fasor-ügy önmagán is túlmutató jelentőségét.

1986/87 történéseinek volt azonban egy másik vonulata is.

1986 őszén megváltozott a Testvéri Szóval kapcsolatos állami magatartás. Valójában ezt tükrözték az ismertetett egyházi események is. De többről volt szó. Ekkor indult az állami, illetve a mögöttes pártpolitikában az a vonulat, amely a mérsékelt reformerek megnyerését tűzte ki célul. Ezzel a pártállami reformerök kettős célt akartak elérni. Serkenteni az általuk is fontosnak tartott változásokat, reformokat, ugyanakkor gátat vetni a radikális reformoknak. 1986 tavaszán és a nyár elején az Állami Egyházügyi Hivatal egyértelműen negatívan értékelt a Testvéri Szót és ennek megfelelően irányította az egyházvezetést. Ez fejeződött ki Miklós Imre államtitkárnak a Teológiai Akadémia évzáróján mondott beszédében. Az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának szokásos főszerkesztői értekezletén hangzott el a tájékoztatás: „Az evangélikus egyházban, kihasználva Káldy püspök betegségét, egy Dóka nevű lelkész lázadást szít, ebben egy Fasang nevű zongoraművész és egy Frenkl nevű sportorvos segítik.”¹²

A változást a gorbacsovi politika hatása hozta meg. Ennek nyomán született meg az állásfoglalás arról, hogy árnyaltabban kell közelíteni a másként gondolkodókhoz.

1986 október végén felhívtak Miklós Imre titkárságáról, hajlandó lennék-e egy informális beszélgetésre befáradni az Államtitkár Úrhoz. A Testvéri Szó csoport ad hoc informális egyházi közösség volt. Szervezet, hierarchia nélkül, de erős elkötelezettséggel, evidens etikai magatartással. A csoport úgy döntött, hogy fogadjam el a meghívást. Az egy és háromnegyed órás beszélgetésen – 1986. november 5-én – végig jelen volt Sarkadi-Nagy Barna, az AEH elnökhelyettese, de nem szólt egy szót sem. Főleg Miklós Imre beszélt, elemezte az egyházi helyzetet, méltatta az állam hozzáállását. Hangsúlyozta, hogy a Testvéri Szót belső egyházi ügynek tekintik, egyébként is a legjelentősebb követelések teológiai, illetve egyházszervezeti jellegűek.

Így hát könnyű volt rákérdezni a Fasorra, mint állami vonatkozású ügyre, amiben közismert személyes érintettségem is. Onnan közelítettem meg, hogy számos kiváló, elismert, a közéletben is számon tartott ember – egyházon belül és kívül – szeretné, ha újra indulna a Fasor. Ismerem a rendszer működését. Tudom, hogy vannak keresztül vihető dolgok és vannak falba ütközők. Az államnak is jó, ha nem éleződik olyan ügy, melynek nincs sikeres vége. Kár az értékes energiáért. Van sok jó cél, mint látja, szeretnénk azokra koncentrálni, amelyek elérhetőek. Mondja meg őszintén, ha teheti, mi a helyzet a Fasorral.

Megköszönte a kérdésben rejlő bizalmat, és azt mondta, ezek után köteles egyenes lenni. Nem lát esélyt az iskola újraindítására. A maguk részéről határozottan ellenzik, úgy vélik, több feszültséggel, gonddal járna – az egyháznak is – mint előny-

nyel. – Azután váratlanul elmosolyodott és így szólt: Engedje meg professzor úr, hogy magánemberként hozzátegyek ehhez valamit. Azért csak próbálják meg. Anynyi minden történik manapság, változnak a dolgok, soh'sem lehet tudni. Próbálják meg.

Ettől a beszélgetéstől kezdve mozgásba jöttek a dolgok, bár Miklós Imre állta a szavát, az AEH egyrészt az evangélikus egyházvezetés, másrészt a nagypolitika irányában közel egy évig következetesen ellenezte a Fasor újraindítását. De nem vette le a napirendről, bár nyilvánvalóan eredményként könyvelték el, hogy az egyházban sikerült lefékezni a mozgást 1987 tavaszára. Mindenesetre gyorsan lépett beszélgetésünk után.

Az új állami stratégia kiindulópontja érdeke módon Nagy Gyula püspök 1986. november 10-én kelt levele Miklós Imréhez.¹³ Ez és a később, 1987. március 30-án kelt levél az a két dokumentum, amelyek alapján halványan állítható, hogy az egyházvezetés lépett az iskola visszaállítása érdekében, ha már olyan irat nem is keletkezett, melynek alapján kijelenthető lenne, hogy az egyház – eltekintve a Testvéri Szó követelésétől – visszakért egy középiskolát. A november 10-én kelt levélben jelenik meg először a bérleti díjra vonatkozó felvetés, mely valójában stabilizálta volna az iskola elvételét.

„Másolatban:

Dr. Káldy Zoltán püspök-elnök úrnak

Budapest, 1986. november 10.

Miklós Imre
államtitkár úrnak,
az állami egyházügyi Hivatal elnöke
Budapest

Igen Tisztelt Elnök Úr!

Egyházunkban az elmúlt évek során többször is felvetődött a volt Fasori Evangélikus Gimnázium épületének ügye. Az épület telekkönyvileg ma is a Magyarországi Evangélikus Egyház tulajdona, de az elmúlt több mint három évtized során az épület bérlete vagy állami megvétele még nem nyert vég-ső rendezést. Egyházunkban ma újból felvetik sokan a kérdést: miért nem tesz az Evangélikus Egyház vezetősége lépéseket az épület rendezetlen helyzetének megoldására?

Jól ismerem és ismeri egyházunk vezetősége is kormányzatunk őszinte jóakarátát, amellyel a Teológiai Akadémiának a fasori épületben történt ideiglenes elhelyezése után az épület helyett a Lendvai utcai épületet bocsátotta rendelkezésre egyházunk teológiai főiskolájának elhelyezésére, majd jelentős segítséget adott a Teológiai Akadémia végleges elhelyezésére Zuglóban.

Tudatában vagyunk országunk jelenlegi nehéz gazdasági helyzetének is. Mégis legyen szabad egyházunk vezetősége nevében tisztelettel előterjesztem kérésünket: lehetséges volna-e valamilyen, esetleg hosszabb távra szóló, rendezést találni erre a régóta megoldatlan kérdésre, akár az épület állami megvétele, akár az egyháznak való visszajuttatása, akár egy bizonyos bérleti összegnek az Evangélikus Egyház részére való folyósítása útján?

Elnök Úr eddig is sokszor megtapasztalt jóakarátát és segítségét megköszönve, maradok

őszinte tisztelettel

/Dr. Nagy Gyula/
püspök”

1986. november 24-én Miklós Imre fordul levélben (57.293/1986) Köpeczi Béla miniszterhez, hivatkozva Nagy Gyula levelére.¹⁴ A levélből is egyértelművé válik a stratégia.

A levél így végződik:

„Az egyházi vezetés számára megnyugtató lenne, ha a volt fasori evangélikus gimnázium ügye véglegesen lezárható lenne. Ennek érdekében kérem Köpeczi Elvtárs szíves intézkedését, hogy a Művelődési Minisztérium illetékesei tárgyaljanak Dr. Nagy Gyula evangélikus püspökkel az Országos Pedagógiai Intézet által használt épületek tulajdonjogának rendezéséről, illetve elfogadható bérleti díj megállapításáról.”

Ez felel meg az OPI-nak is. Ez magyarázza Szabolcsi Miklós OPI főigazgató gyors reagálását, november 26-án kelt levelét.¹⁵

Először kifejti az OPI-t erősítő jogi helyzetet, majd némi politikai elemzés után így folytatja: „Úgy véljük, hogy a kialakult helyzetben nem célszerű továbbra is defenzívában maradnunk. Véleményünk szerint az Evangélikus Egyház jelenlegi, e kérdésben óvatos magatartását mindenek előtt bizonytalan anyagi kondíciói motíválják, ...”

Három változatot vet fel: a. bérleti díj fizetés, b. az épület megvásárlása az egyháztól, c. az OPI részére más ingatlan megvásárlása. – A bérleti díjat nem tartja igazán jó megoldásnak. A másik két változatról kellene szerinte dönteni, és utal arra, hogy az egyházi bizottság három év múlva kell jelentést tegyen.

Ezt követi az OPI gazdasági-műszaki igazgatójának levele (1986. december 18.) az MM Pénzügyi Főosztályához, melyben közli, hogy szerintük az OPI éves bérleti díja 5,3 millió forint lenne.¹⁶

A minisztérium persze szeretné megtakarítani az anyagiakat. Ezt tükrözi Drecin József államtitkár 1987. február 5-i, Miklós Imréhez írt levele. Ebben felveti, hogy meg kellene vizsgálni, hogy az Evangélikus Egyház igénye 1953-ban nem nyert-e kielégítést a Lendvay utcai épülettel.¹⁷

Az ÁEH taktikája világos. Ismerik az egyház anyagi helyzetét, gondjait, a terveket, többek között a Teológiai Akadémia fejlesztését. Minden pénz jól jön. Ha az OPI bérleti díjat fizetne az egyháznak, ez jelentené a követelőknek, hogy a végső rendezésig is történt valami az egyház jogainak helyreállításáért, ugyanakkor valójában stabilizálná az OPI helyzetét az épületben. Távolatilag megosztaná az egyházat a biztos bevétel – bizonytalan nagy teher alternatíva.

1986. december 30-án Tóth Károly református püspök levelet ír Miklós Imrének, mellékelve a református értelmiségiek beadványát, akik a Fasor újrarendezésére hivatkozva kérik egy második református gimnázium felállítását.¹⁸

Mindez az ÁEH-ban kemény vonal erősödéséhez vezet.

1987. január 16-án Miklós Imre Szigorúan Titkos! 0017/6/1987. sz. feljegyzést (előadó Kovács András) küld Lakatos Ernőnek, az MSZMP KB Agit. Prop. Osztálya vezetőjének.¹⁹

Ebben a következőkben összegzi az ÁEH álláspontját:

„Új egyházi középiskola létesítése ügyében fokozódó nyomás nehezedik a református és az evangélikus egyház vezetőire. Ennek egyik oka, hogy egyes egyházi csoportok ezúton is szeretnék megújítani az egyházak elvesztett kulturális szerepét. Azzal érvelnek, hogy a most középiskolás korú fiatalok számának jelentős növekedése nehezen megoldható gondokat okoz az állami oktatásügynek is.

Megítélésünk szerint az egyházi középiskolában tanuló fiatalok számának növelése társadalmi szempontból nem indokolt és a középfokú oktatás terén valóban létező nehézségeket néhány egyházi iskola létesítése nem oldaná meg. Az érintett egyházak egyébként sem rendelkeznek olyan anyagi erőforrásokkal, amelyekre a középiskolák folyamatos működéséhez szükség lenne. Ezért a kezdeményezéseket hivatalunk nem támogatja. Ennek ellenére az egyházi közvéleményben egyre terjed az a vélekedés, hogy az állami szervek egyetértének új egyházi iskola létesítésével, de az egyházi vezetés nem teszi meg a szükséges lépéseket. Ezt a nézetet táplálja, hogy esetenként az állami és társadalmi szervek képviselői egymástól eltérő módon reagálnak ilyen irányú felvetésekre.

Hivatalunk az egyházi vezetőköt arra orientálja, hogy meggyőző érvekkel mutassák be, az egyháznak – a jó szándékú pénzügyi felajánlások ellenére – nincsenek olyan anyagi eszközei, amelyekkel újabb középiskolák felállítását és folyamatos magas szintű működését biztosítani tudnák. Mivel e kérdés nem csupán egyházpoltikai ügy, szükségesnek tartjuk, hogy az érintett állami és társadalmi szervek a jövőben hasonló kezdeményezésekre egyeztetett álláspontot alakítsanak ki és egységes szemléletet tükröző válaszokat adjanak.”

Az ÁEH és az evangélikus egyházvezetés egyeztetett taktikája következő lépéseként Nagy Gyula levelet ír Köpeczi Bélának. (1987. március 30.) A viszonyokra jellemző, hogy a levelet Miklós Imre küldi meg a miniszternek:

„Kedves Köpeczi Elvtárs!

Mellékelten továbbítom dr. Nagy Gyula evangélikus püspök levelét.

Az egykori Fasori Evangélikus Gimnázium ügyében az elmúlt időszakban elhangzott reagálások esetenként zavarokat okoztak egyházi körökben. Ezért az egységes állásfoglalás érdekében célszerűnek tartom, ha az egyházvezetésnek adandó válaszukat megelőzően az ügyben konzultálhatnánk a Művelődésügyi Minisztérium képviselőivel.

Budapest, 1987. április 14.

Elvtársi üdvözléssel:

/Miklós Imre/”²⁰

Nagy Gyula levelének lényege:

„Mélyen tisztelt Miniszter Úr!

Az elmúlt hónapokban a hazai napisajtóban, a közvéleményben és egyházunkban is – széleskörű érdeklődést keltve – ismételten szóba került a volt Fasori Evangélikus Gimnázium visszaállításának, illetve egy új evangélikus gimnázium megszervezésének az igénye és lehetősége. A Magyarországi Evangélikus Egyház országos közgyűlése ezért 1986 novemberében hattagú szakértői bizottságot bízott meg ennek a kérdésnek minden vonatkozásában való megvizsgálásával.

Egyházunk számára a legfontosabb kérdés most annak a tisztázása, hogy visszakaphatja-e a Magyarországi Evangélikus Egyház a volt fasori gimnáziumi épületet, amely máig egyházi tulajdonunkban van, de 1953 óta az Országos Pedagógiai Intézet használja. Ebben a kérdésben már több alkalommal, legutóbb a múlt év végén is kértük az épület használata kérdésének rendezését. Egy új evangélikus gimnázium lehetősége is azon fordul meg egyházunk számára, mi lesz a volt Fasori Gimnázium épületének sorsa, van-e mód annak visszaadására vagy az állam részéről történő megvételére.”²⁰

A levélre május 4-én Stark Antal államtitkár válaszol. Levele a lényegyet tekintve udvariasan elutasító:

„Megvizsgáltuk a volt gimnáziumi épületben működő Országos Pedagógiai Intézet más épületbe telepítésének lehetőségét, de anyagi eszközeink szűkössége és intézményeink elhelyezésének krónikus gondja miatt rövid időn belül nem látunk reális megoldást. Ugyanakkor egyetértünk a Magyarországi Evangélikus Egyház országos közgyűlésének törekvésével, hogy a patinás múltú fasori gimnázium épülete ismét otthona legyen a magyar közoktatás egy színvonalas intézményének.”²¹

Miklós Imréhez írt levele tükrözi a döntési kompetenciákat:

„Kedves Miklós Elvtárs!

Csatoltan megküldöm Dr. Nagy Gyula evangélikus püspöknek írt levelem másolatát. Válaszunk megírása előtt konzultáltam Sarkadi Nagy Barna elvtárssal, de mielőtt sor kerül az evangélikus egy-

ház és a minisztérium képviselőinek javasolt megbeszélésére, újabb egyeztetésre kérem meg Miklós elvtársakat.

Budapest, 1987. május 4.

Üdvözlettel

(Stark Antal)²¹

Szeptemberre sem változik jelentősen az ÁEH álláspontja.

Szeptember 10-én Miklós Imre küld feljegyzést Fasor-ügyben Köpeczi Bélának. (ÁEH 61.899/87.)

Miklós Imre levele érzékelteti, hogy közeledhet a döntési stádium, de még egyáltalán nem dőlt el a csata. Ezt a dokumentumot érdemes teljes egészében megismer- ni, mert mintegy összefoglalja a történetet állami oldalról:

„Feljegyzés

Köpeczi Béla elvtárs részére

a Fasori Evangélikus Gimnázium ügyéről

Az elmúlt években az egyházi és a világi közvélemény körében egyre gyakrabban vetődik fel a volt Fasori Evangélikus Gimnázium ügye. Míg korábban a gimnázium egykori épületének tulajdonjoga volt a fő kérdés, ma egyre inkább a gimnázium visszaállítására, illetve új gimnázium létesítésére került előtérbe. A vita lezárását nagymértékben nehezíti, hogy az épület tulajdonjoga Hivatalunk több évtizedes erőfeszítése ellenére is rendezetlen, illetve a gimnázium ismételt működésével kapcsolatban nincs egységes állásfoglalás a különböző állami szervek között.

A tulajdonjog kérdése

Az egykori Fasori Evangélikus Gimnázium épületét 1952-ig használták középiskolai célra, majd az Evangélikus Teológiai Akadémia működött benne. 1953. október 6-án az Állami Egyházügyi Hivatal, az Oktatásügyi Minisztérium és az Evangélikus Egyház képviselői ingatlancsere-megállapodást írtak alá. Eszerint a Pesti Evangélikus Egyházközösség tulajdonában lévő Gorkij fasor 17-21. sz. alatti épületet a Pedagógustovábbképző Intézet veszi használatba.

Bért nem fizet érte, de az üzemeltetési költségeket fedezi.

A használat megszűnése után az épületet az egyháznak visszaadja. A Teológiai Akadémia a Lendvai utca 28. sz. épületet kizárólagos és ingyenes használatra megkapja. Az épület bérleti díját a Pedagógustovábbképző Intézet fizeti az IKV-nak, az üzemeltetési költségeket az egyház vállalja.

1962-ben a Lendvai utcai épületet az egyház átadta az Állami Egyházügyi Hivatal számára, s a Teológiai Akadémia az Üllői úti egyházi objektumba költözött.

A Pedagógustovábbképző Intézet, majd jogutódja az Országos Pedagógiai Intézet az eredeti megállapodás feltételei szerint továbbra is bérfizetés nélkül használja a Gorkij fasori épületet, ugyanakkor nem terheli már a Lendvai utcai bérleti díj sem. Az egyház viszont elvesztette a csereingatlan használati jogát, így hátrányos helyzetbe került.

1973 óta Káldy püspök több ízben kérte a Gorkij fasori épület tulajdonjogának rendezését. A Művelődési Minisztérium illetékeseivel több tárgyalás és levélváltás történt a megoldás elképzeléséről. Szóba került, hogy a Minisztérium méltányos áron megvásárolja az épületet. 1980-ban megtörtént az értékbécselés, de részben pénzügyi nehézségek, részben az LV Sz Nagygyűlés előkészületei miatt az érdemi tárgyalások megakadtak.

1986. november 24-én Nagy Gyula püspök kezdeményezésére levélben kérte Köpeczi elvtárs segítségét a Fasori épület tulajdonjogának rendezéséhez. A levélre válasz nem érkezett. Legutóbb 1987. április 14-én Miklós elvtárs támogató levelével továbbítottuk Nagy püspök ismételt kérését Köpeczi elvtárhoz. Erre Stark Antal elvtárs 1987. május 4-én írt válaszában jelzi, hogy Minisztériumnak jelenleg nincs anyagi eszköze az OPI elhelyezésére és az épület egyházi használatba történő visszaadására.

A gimnázium újbóli működtetése

A Fasori Gimnáziumban végzett öreg diákok baráti köre az elmúlt években több ízben fordult az egyházvezetéshez és az állami szervekhez az egykori gimnázium visszaállítására érdekében. Érvként hozzák fel, hogy az egyezmény biztosítja az egyháznak két gimnázium működését, a fővárosban nincs

elegendő középiskola, az egyházi kezelésben működő gimnázium emelné az oktatás színvonalát. Az egyházvezetés a kezdeményezést anyagi okok miatt nem tartotta megvalósíthatónak. Érvelésüket azonban nehezítette, hogy a kezdeményezők hazai és külföldi támogatást helyeznek kilátásba, emellett állami részről is hangoztak el olyan kijelentések, hogy az erkölcsi támogatás mellett az állam a fenntartási költségek egy részének fedezését (pl. személyes kiadások).

Az egyházon belül kiéleződő viták levezetése érdekében Nagy Gyula elnök-püspök létrehozott egy olyan bizottságot, amelynek feladata, hogy megvizsgálja a gimnázium újraindításával kapcsolatos igényeket és lehetőségeket.

Az állami és társadalmi szervek állásfoglalásának összehangolása érdekében ez év májusában tájékoztattuk véleményünkéről a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályát és Kőpeczi Béla elvtársat.

Budapest, 1987. szeptember 9.

/Miklós Imre/”²²

A viszonyokra jellemző, hogy feltehetőleg Miklós Imre feljegyzésének viszonylag tárgyilagos hangja riadalmat váltott ki az MM-ben, ezért, vagy más miatt két héttel később Sarkadi Nagy Barna átküldi azt a szigorúan bizalmas feljegyzést is, melyet januárban készítettek Lakatos Ernő számára. (ÁEH 620/6/87). Ezzel fejezik ki az ÁEH változatlan álláspontját, de a finom diplomácia nyelvén a kettő együtt már arról üzen, hogy magasabb szférába kerülhet át a döntés.²³

Az MM-ben kapaszkodnak a bérleti díj koncepcióba, erről tanúskodik Véghegyi József főosztályvezető feljegyzése Stark Antalhoz: „Ezért azt javasoljuk, hogy a jogi helyzet tisztázása és a bérleti díj megállapítása érdekében, együttműködve az Egyházügyi Hivatallal (az általuk kijelölt szakértő bevonásával) fel kellene venni a kapcsolatot az Evangélikus Egyház képviselőjével.” (1987. október 6.)²⁴

1987 tavaszán hosszú betegség után távozik Káldy Zoltán püspök. Betegsége idején egy ízben, halálát követően ismét kéret Miklós Imre. Először inkább orvosként kéri a véleményemet a beteg püspök életkilátásairól, de közben megemlíti, milyen sokféle impulzus éri őket hivatalos és kvázi ellenzéki egyházi körökből, hogyan kellene áthidalni a püspök betegségének idejét. A Fasorról csak annyit mond, hogy tudomása szerint dolgozik a bizottság. A harmadik beszélgetés témája a püspökjelöltek személye. Mint mondja, nincs kifogása Harmati Béla ellen, de soknak tart két különgy püspököt. Ő inkább a gyülekezeti lelkész Tóth-Szóllós Mihályra szavazna. A Fasorról pozitívabban nyilatkozik, tájékoztat arról, hogy az OPI is foglalkozik egy esetleges másik telephely gondolatával. Ugyanakkor hozzáteszi, lenne az egyháznak valóban pénze az iskolára? Ereztetí, hogy továbbra sem támogatják az iskola visszaadását.

Az egyházban időközben felgyorsulnak az események. Döntés születik arról, hogy nemcsak a Déli Egyházkerület megüresedett püspöki állását töltik be, hanem kiírják az egyházkerületi felügyelő választást is. Ez a tisztség már hosszabb ideje nem volt betöltve. Több jeles vezető értelmiségi visszautasítja a felkérést, elfoglaltságra, illetve – bizalmasan – az állammal való kapcsolat bizonytalanságára hivatkozva. Magam ekkor már az Országos Presbitérium választott tagja vagyok, a november 20-i közgyűlés választott meg, előzetesen egyetértett ezzel a Testvéri Szó közösség. Nagy Gyula felkér – közli, hogy egyeztetette az ÁEH-val – vállalam el az egyházkerületi felügyelői jelölést. A Testvéri Szó egyetért, szeretnénk ragaszkodni a többes jelöléshez. Nincs vállalkozó, személyes kérésem ellenére sem áll kötélnek kiváló barátom, Szórády István szegedi orvosprofesszor, aktív kerületi presbiter.

1987. október 24-én iktatnak be Harmati Bélával együtt a zsúfolt Deák-téri templomban. Az eseményről a televízió is hírt ad, a rádió végig közvetíti a programot.

Az ősz folyamán sport, illetve egészségügyi eseményen módomban nyílik a Fasorról szót váltani Berecz Jánossal, illetve Csehák Judittal. Berecz János volt a vezetője az egyházi ügyekben is illetékes Agit. Prop. Bizottságnak. Nem zárták ki a Fasor újraindításának a lehetőségét. Annyi volt a kérdésük, valóban olyan jelentős-e az ügy iránti figyelem külföldön is; várható-e értékelhető adomány a külföldön élő volt diákoktól. A belpolitikai kedvező hatásról nem volt kétségük.

Magam azért is kértem támogatásukat, mert nyilvánvaló volt számomra, hogy az egyház–minisztérium–OPI háromszögből nem jöhet jó megoldás, csak magas szintű politikai döntés segíthet.

Feltételezhető volt, hogy az ÁEH ellenkezése ellenére magas szinten is hajlanak a Fasor visszaadására, mert más csatornákon ezt szorgalmazzák, kiemelve az intézkedés hangulatjavító és külföldön is figyelmet keltő jelentőségét.

Miklós Imre a beiktatásunkat követő fogadáson kis türelmet kért az ügyben. Beiktatási beszédemet szabadon állíthattam össze. Nagy Gyula annyit kért – hangsúlyozva, hogy ez kérés –, hogy a Fasorról ezúttal ne beszéljek. Lesz még alkalom rá – tette hozzá. Üzenetnek vettem, ne közvetlen követelésként valósuljon meg a visszaadás. Nyilvánvaló volt, hogy állami oldalról a Déli Egyházkerület új elnökségét a Fasor visszaadásával tudnák legjobban megtámogatni.

Az utolsó fontos mozzanat Miklós Imre beszámolója az Országgyűlés 1987. évi téli ülészakán – december 17-i ülésén – az állam egyházpolitikájáról. Ehhez kapcsolódott, politikailag természetesen még jelentősebb volt Berecz János PB tag, KB titkár felszólalása, ami csaknem nyitást jelentett egy új, liberálisabb egyházpolitikaért. A Fasor ügye közvetlenül is hangot kapott a Miklós Imre beszámolóját követő vitában. Szentágothai János vetette fel az iskola újraindításának a lehetőségét.

1988 januárjában Miklós Imre magához kérette Nagy Gyulát, és közölte vele, hogy visszakapjuk a gimnázium épületét és megindíthatjuk benne az oktatást. A felső szintű politikai döntés tehát 1988 január elején született meg. Miklós Imre Köpeczi Béla minisztert is tájékoztatta, a továbbiakat már a tárcára és az egyházra bízva. A miniszter számára azonban nyilvánvaló volt, hogy a döntés egyszersmind utasítás a végrehajtásra.

A nyolcvanas években, különösen 1984 után, a közéletben szerepet játszó volt fessori diákok, illetve az ügyben involvált személyiségek – akik közül Petri Gábor és Szentágothai János az Elnöki Tanács tagjai voltak – szőnyegen tartották a Fasor ügyét, de még ők sem jutottak el addig, hogy a legfelsőbb szinten döntést hozók érdemben tárgyaljanak, mérlegeljék a kérdést. Ez csak a Testvéri Szó mozgalom kapcsán, a másként gondolkodók irányában megenyhülő gorbacsovi politika jegyében lett lehetséges, 1986 nyarától kezdve. A Fasor ügye így bekerülhetett a hangulatjavító, külföldön az országhépet szebbítő és devizabevétellel is kecsegtető intézkedések közé, másrészt az egyházban – és persze a társadalomban is – a mérsékelt reform híveit erősíthette. Olyan írásos dokumentum azonban sem a politikai szférából, sem pedig az államigazgatásból nem látott mostanáig napvilágot, amely magát a döntést rögzítené.

1999-ben megkerestem Berecz Jánost, Lakatos Ernőt és Miklós Imrét.

Egybehangzóan az Agit. Prop. Bizottságot jelölték meg, mint döntéshozót. Berecz János szerint a Politikai Bizottságban is szóba kerülhetett tájékoztatásként egyebek között a Fasor visszaadásának az ügye. Berecz János szerint gyakorlat volt – nemcsak egyházi ügyekben –, hogy politikai döntéseket szóban közöltek a végrehajtásért felelős állami vezetőkkel. Jelen esetben Miklós Imrével és Köpeczi Bélával. Feltehetőleg így informálódhatott a folyamatban később igen jelentős pozitív szerepet játszó Stark Antal és Szabolcsi Miklós is. Bizonyos, hogy a döntés az ÁEH felett, az apparátus ellenére született meg, egyedül Miklós Imre lett tájékoztatva. Az apparátus még utóvédharcokat is folytatott.

Ezek lényege a korábbi taktika folytatása volt. Ma már alig hihető, de azt akarták elérni, hogy a politikai döntés ellenére az egyház ne kérje vissza az iskolát, hanem bérleti díjat igényeljen.

Ezek a kérdések már a politikai döntéstől – 1988 január – az iskola újraindításáig – 1989. szeptember 2. – eltelt idő történetéhez tartoznak, de a kezdeti lépések még szervesen illeszkednek a korábbiakhoz.

1988. február 19-én zajlott le az iskola újraindítását rögzítő megbeszélés Köpeczi Bélánál.

A rövid emlékeztetőt belső anyagként Véghelyi Józseffel állítottuk össze. Az MM irattárban jelzés nélkül kaptam meg a többi anyaggal együtt.²⁵

„EMLÉKEZTETŐ

a Fasori Evangélikus Gimnázium újraindítása ügyében tartott megbeszélésről

A megbeszélésen részt vettek Köpeczi Béla művelődési miniszter és Nagy Gyula püspök-elnök vezetésével a minisztérium és az egyház néhány vezető tisztségviselője.

Köpeczi Béla művelődési miniszter kifejtette, hogy állami részről nincs akadálya annak, hogy az Evangélikus Egyház az egyezményben rögzítetteknek megfelelően ismét működtessen gimnáziumot.

Nagy Gyula örömmel üdvözölte a miniszter álláspontját és szólt arról, hogy a gimnázium újraindítására erős törekvés van az egyházon belül, ugyanakkor kedvező a visszhang az itthoni és külföldi szélesebb közvéleményben is.

A továbbiakban megállapodás született egy közös bizottság felállításáról, amelyben képviselte magát a Művelődésügyi Minisztérium, az Állami Egyházügyi Hivatal és a MEE. A bizottság feladata a fasori (jelenleg OPI) épület átadásával kapcsolatos kérdések megvitatása és az erre vonatkozó ütemterv kidolgozása.

Megállapodás született arról, hogy az átadás fokozatosan történik, így számítani kell arra, hogy egy átmeneti időszakban az OPI és az iskola párhuzamosan üzemel.

A bizottság végzett munkájáról legkésőbb 1988. június 30-ig tesz jelentést.

Budapest, 1988. február 22.”

Egyházi oldalról Nagy Gyulán kívül Harmati Béla, Gyapay Gábor és magam voltunk jelen. Életreszóló emlékem a pillanat, – bármennyire tudtuk ekkor már, hogy mi következik – amikor Köpeczi Béla közölte a döntést.

E megbeszélés emlékeztetőjébe még nem írtuk be, hogy az új kezdet 1989 szeptember is lehet, de már elhangzott ez a dátum. Bizonyos, hogy a miniszter csak röviddel korábban értesült a döntésről, ezt mutatják a közvetlenül a találkozó előtt született belső anyagok, – Szöllösy Géza és Stark Antal feljegyzései – melyek bizonyos zavarodottságot is tükröznek.²⁶ Mindennél többet mond, hogy a feljegyzésre kézzel ráírták: *A megbeszélés megvolt. Vissza: Véghelyi et.-nek! II. 19.*

A február 19-én elhatározott előkészítő bizottság (egyház, ÁEH, MM, OPI) március 16-án tartotta első ülését. Ennek emlékeztetője nem utal arra a drámai pillanatra, amikor az ülés elején Bai László (ÁEH) felvetette, hogy az egyház még nem döntött arról, hogy visszakéri-e az iskolát, vagy más megoldást választ. Rákérdeztem, hogy akkor miért jöttünk össze; Harmati Béla pedig kijelentette, hogy az egyház, lehetőleg 1989 szeptemberében, újra akarja indítani az iskolát. Erről nincs kétség. Ezzel lezárult a vita.²⁷

Az egyházi apparátusban is volt kétség – sok rossz tapasztalat nyomán –, ez csak akkor oszlott el, amikor az első (harminc milliós) átutalás megérkezett az egyházhoz a minisztériumtól az átalakítási költségekre. Ekkor vált ugyanis jelentőssé az 1953. október 6-i megállapodás azon pontja, mely az eredeti állapotban való visszaadást rögzítette. Ez nyújtott lehetőséget arra, hogy – a politikai akaratnak megfele-

lően – az állam finanszírozza a helyreállítást, amely végül kilencven milliót igényelt. De a döntést követően – ilyen volt a korszak – ez már nem jelentett problémát. Azért sem, mert az akkori miniszter – Glatz Ferenc – és az államtitkár – Stark Antal – fenntartás nélkül az ügy mellé álltak.

A Diakónia egyházi periodika 1988/1. számában cikket írtam a fasori gimnáziumról. Amikor leadtam, illetve vállaltam a Szerkesztő Bizottság ülésén 1987 decemberében, még nem volt meg a politikai döntés. De a jelekből már biztosra vettem, és az írással az új kezdetet kívántam segíteni.²⁸

Idézetek az írásból:

„Négy évtized útkeresései, erényei, eredményei és hibái után megújulni törekvő társadalmunkban, egyházunkban fogant meg a Fasor, az evangélikus iskola története újraindításának, folytatásának a gondolata. Érthető, de mégiscsak tévedés ezt a programot nosztalgiának, emlékidézésnek, letűnt kor visszavágásának minősíteni. Bizonyos, hogy a program velejárója – kezdetben! – egy nosztalgiahullám is, de minél realisabbá válnak a teendők, annál inkább és gyorsabban kerül hangsúly a mára. Mert a ma társadalmi-egyházi megújulásában van szükség a Fasorra. A mai evangélikus iskolára, amelyik a legnemesebb hagyományok folytatója, de ezen messze túlmenően képes megfelelni a ma kihívásának.

Lehet, a magyar történelem folyamán az egyház nagy feladatot vállalt, nagy érdemeket szerzett a nép oktatásában, a műveltség terjesztésében, az iskolarendszer kiépítésében. De nem csak ez a történelmi érdem, még csak nem is kizárólag a teológus-utánpótlás igénye – bár ez rendkívül fontos összetevő –, hanem az egyház jelen és jövőbeli tudományos-kulturális, közművelődési és szociális szerepe, amely hozzátartozik az egészséges, sokszínű társadalomhoz, nem teljesebben ki iskola nélkül. Templom és iskola harmóniája nem mennyiségi, hanem elsősorban minőségi kérdés, ezt fejezi ki az 1948-as Egyezményben az egyház iskolafenntartási joga.

1952-ben, korabeli dokumentumok szerint, egyházi oldalról elsősorban a szükséges anyagiak hiányával szépítették a középiskolák felszámolását. 1987-ben az újraindítás átgondolásakor az anyagi megfontolások is előtérbe kerültek. Ez hitbeli felelősségtudatnak is tekintendő, de szembesülnünk kell aggályokkal is. Nem volt-e hitünkben is hiba 35 évvel ezelőtt és tudjuk-e vállalni a hit teljes kockázatát ma? Ha igaz templom és iskola összefüggése, akkor az egyház identitásának a melységéig hatol a kérdés. Jelenti-e a XX. század végén az evangélium hirdetését az iskola-ügy?!”

Az élet hamar igazolt minket. Az eredeti tervektől eltérően az óriási érdeklődés miatt öt első, három második és két harmadik osztályt kellett indítani. Mindez azonban már – nem kevésbé izgalmas ugyan – nem az újraindítás politikai előzményeihez, hanem a politikai játszma megnyerése után a megvalósuláshoz tartozik.

Dokumentumok

- 1 *Jegyzőkönyv.* Készült az Állami Egyházügyi Hivatalban (Budapest, II. Pasaréti út 59.) a Gorkij fasor 17-21. sz. épületnek, valamint a Lendvay utca 28. sz. alatti épületnek az Evangélikus Teológiai Akadémia és a Pedagógiai Továbbképző Intézet tárgyában 1953. október 6-án. MM irattár 199/16/53.
- 2 Gyapay Gábor: *A Budapesti Evangélikus Gimnázium* (Iskolák a múltból). 1989. 133. p.
- 3 Gyapay Gábor: *A Fasor újjászületése.* Keresztyén Igazság. Új folyam. 36. szám. 1997 tél 12-27. p. és Új folyam 37. szám 1998 tavasz 22-28. p.
- 4 Frenkl Róbert: Ballagási búcsúbeszéd. 1952. VI. 9. Kézirat, Evangélikus Országos Levéltár.
- 5 Frenkl Róbert: *Így éltem át.* Adalékok a közelmúlt egyháztörténetéhez. Hítel 1990/19. 20-22. p.
- 6 Frenkl Róbert: *Tízéves a Testvéri Szó.* Credo 1996. 12. sz. 66-71. p.
- 7 ifj. Fasang Árpád összeállítása: *A Testvéri Szó* (1986 március) fogadtatása a Magyarországi Evangélikus Egyházban. Evangélikus Országos Levéltár, Kézirat.

- 8 Zászkaliczky Péter beadványa, lásd. 7. pont alatti anyagban. 22/A dok.
- 9 Gyapay Gábor, Paulik Pál, Vitális György levele. lásd. 7. pont alatti anyagban 22/B dok.
- 10 Pesti Evangélikus Egyház, Deák-téri Gyülekezet és Dr. Nagy Gyula válasza. Evangélikus Országos Levéltár. 104-3/1987. Északi Egyházkerület.
- 11 Meghívók a Fasor Bizottság üléseire; Evangélikus Országos Levéltár. 32/1987., 45/1988.
- 12 Az értekezlet résztvevőitől származó közlés.
- 13 Dr. Nagy Gyula levele Miklós Imréhez. Evangélikus Országos Levéltár.
- 14 Miklós Imre levele – 57.293/1986. – Köpeczi Bélához. (MM irattár 2936/86).
- 15 Szabolcsi Miklós levele Köpeczi Bélához (OPI 1584/86 ikt. szám) (MM irattár 3037/86).
- 16 Dr. Kiss Ernő levele Vidák Imréhez 2870/86 OPI ikt. sz. (MM irattár 2794/86/Pénzügyi)
- 17 Drecin József MM államtitkár levele Miklós Imréhez (MM irattár 1738/VI.I./86).
- 18 Dr. Tóth Károly levele Miklós Imréhez; Magyar Országos Levéltár XIX-A-21-b-57.664/1987.
- 19 Miklós Imre levele Lakatos Ernőhöz; Magyar Országos Levéltár XIX-A-21-d-0017/2/1987.
- 20 Nagy Gyula levele Köpeczi Bélához és Miklós Imréhez; Miklós Imre kísérő levele Köpeczi Bélához; Magyar Országos Levéltár XIX-A.21-b-60855/87.
- 21 Stark Antal levele Nagy Gyulához és Miklós Imréhez; Magyar Országos Levéltár XIX-A-21-b.60855/87.
- 22 Miklós Imre levele Köpeczi Bélához (MM irattár. 2241/87).
- 23 Sarkadi Nagy Barna megküldi Köpeczi Bélának, kiegészítve Miklós Imre szeptember 10-i levelét az MSZMP KB Agit. Prop. Osztályának küldött január 16-i összefoglalót. (Lásd: 16. irodalom) (MM irattár 2241/87).
- 24 Dr. Véghelyi József feljegyzése Dr. Stark Antalhoz.
- 25 Emlékeztető a Köpeczi Bélánál tartott az Evangélikus Gimnázium újraindítását bejelentő értekezletről. 1988. február 19. Kézirat. MM irattár.
- 26 Dr. Szöllösi Géza (88. II. 15.) és Dr. Stark Antal (88. II. 18.) feljegyzései Dr. Köpeczi Bélához. MM irattár 390/19/88.II.19.
- 27 Emlékeztető az evangélikus gimnázium újraindítását előkészítő bizottság alakuló üléséről. MM irattár 603/88.
- 28 Frenkl Róbert: *A fasor gimnáziumról*. Személyes vallomás. Diakónia 1988/1. 49-52. p.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm Dr. Gecsényi Lajosnak, a Magyar Országos Levéltár főigazgatójának, Dr. Stark Antal államtitkárnak (Oktatási Minisztérium) és Dr. Czenthe Miklósnak, az Evangélikus Országos Levéltár vezetőjének a munka elkészítéséhez nyújtott értékes segítségét.